

## ЛЕКСИКА ВОЛИНСЬКО-ПОЛІСЬКОЇ ГОВІРКИ В РОМАНІ ВОЛОДИМИРА ЛИСА «СТОЛІТТЯ ЯКОВА»

*У тексті роману Володимира Лиса «Століття Якова» проаналізовано лексичні особливості волинсько-поліської говірки. Використані письменником поліські лексеми систематизовано і прокоментовано з погляду походження. Установлено, що значну групу складають запозичення переважно з польської та російської мов. З'ясовано специфіку використання письменником діалектних елементів та функції діалектизмів у художній мові роману.*

**Ключові слова:** діалект, волинсько-поліська говірка, діалектизм, лексичний діалектизм, семантичний діалектизм, запозичення.

*Яворський А.Ю. Лексика волинсько-полесского говора в романе Владимира Лиса «Столетие Якова». В тексте романа Владимира Лиса «Столетие Якова» проанализированы лексические особенности волинско-полесского говора. Использованные писателем полесские лексемы систематизированы и прокомментированы с точки зрения происхождения. Установлено, что большую группу составляют заимствования, преимущественно из польского и русского языков. Выявлены специфика использования писателем диалектных элементов и функции диалектизмов в художественном языке романа.*

**Ключевые слова:** диалект, волинско-полесский говор, диалектизм, лексический диалектизм, семантический диалектизм, заимствования.

*Yavorskiy A.Y. Vocabulary of Volynian-Polissyan Patois in Volodymyr Lys's Novel «Jacob's Century». Lexical peculiarities of Volynian-Polissyan patois in the text of Volodymyr Lys's novel «Jacob's Century» are analyzed. Polissyan lexemes used by writer are systematized and commented in terms of their origin. The researcher reveals significant group of borrowings, mostly from Polish and Russian languages. The specificity of use of the Volynian-Polissyan patois elements by the author and the function of the dialectal words in the novel's artistic language are indicated.*

**Keywords:** dialect, Volynian-Polissyan patois, dialecticism, lexical dialecticism, semantic dialecticism, borrowing.

Поліська лексика мало освоєна українською літературою. Фактично лише від початку 90-х рр. ХХ ст. елементи північних говорів почали активно використовувати М. Никончук (у поетичній творчості) та В. Дрозд (у романі «Листя землі»). У кінці 90-х рр. наслідувати поліську говірку почав В. Шевчук. Новітній варіант «олітературнення» поліської говірки запропонував волинський прозаїк В. Лис у романах «Століття Якова» (2011 р.) та «Іван і Чорна Пантера» (2012 р.) Подібні спроби сучасних письменників увести поліські лінгвальні елементи до літературного вжитку, безперечно, заслуговують на увагу.

Мета пропонованого дослідження – простежити лексичні елементи волинсько-поліської говірки в романі Володимира Лиса «Століття Якова». Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань: а) визначити корпус використаних у тексті лексичних діалектизмів; б) систематизувати говіркові лексеми і прокоментувати їх за походженням та з погляду фіксації в місцевих лексикографічних джерелах; в) простежити специфіку використання письменником діалектних слів і з'ясувати їх функції в романі.

В аналізованому тексті найбільшу кількість діалектизмів простежено в групі дієслівної лексики. Виявлено кілька дієслів, об'єднаних спільною семою 'говорити'. Лексема *затарандорити* «набридливо повторювати те саме», пор.: *Затарандорила то Ольга – мусите дожхти* [12: 176], може бути зіставлена з уживаними в західнополіських говірках іменником *таранда* «базіка» [2: 192], дієсловом *тарандіти* «тріщати, стрекотати, відстукувати» [11: 71], що мають звуконаслідувальний характер [6: 519]. Слово *жвандіти* «набридливо говорити», пор.: *І не сокори. Не жванди* [12: 197], паралелі до якого відомі в інших говорах, як-от: *жвиндіти, жвиндіти* «незрозуміло говорити; ревити» [8: 218], очевидно, звуконаслідувального походження [4: 190]. Дієслово *галайкувати* «кричати», пор.: *То не мішай. І не галайкуй* [12: 188], похідне від звуконаслідувальної основи *галай* [3: 457], як і відомий у місцевих говірках дериват *галайко* «криклива людина» [2: 84]. Лексему *посабанити* «посварити», пор.: *Олька посабанила, побушувала* [12: 59], можна зіставити з відомими в інших говорах етимологічно неясними [6: 158] дієсловами *сабаніти* «сильно сварити» [9: 846], *сабаніте* «дуже довго лаятися» [10: 214].

У значенні «погребувати» використано дієслово *погрумічати*, пор.: *Думаю, не погрумічаєте, прийдете* [12: 44]. Виявлену в білоруських говірках паралель *грумечать* «гребувати» [13: 229] зіставляють із литовськими словами *grūmti* «наминати», *grūmaloti* «пережовувати» [14: 302].

У групі дієслів зі значенням руху простежено лексему *посагонити* «швидко піти», пор.: *І як тобі цеї голубочки? Бач, куди посагонили...* [12: 136]. Можливе зіставлення із прикметником *саганістий* «довгоногий (про коня)» [9: 847], який визнано богемізмом, пор. старочеське *saħan (saħān)* «довгань», похідне від *sáh* «сажень» [6: 161]. Дієслово *втаругунити* «підняти й покласти, докладаючи зусиль», пор.: *Понатужившись, як коло доброї колоди, на ліжко втаругунив* [12: 17], як і споріднені утворення *таругунитись* «іти куди-небудь, пертисся» [2: 192], *тáргати* «тягати, рвати зубами» [9: 949], належить до полонізмів і продовжує польське *targać* «смикати, тягти, рвати» [6: 522].

Із-поміж дієслів В. С. Лис використав кілька росіянізмів: *запомнити* «запам'ятати», пор.: *Вікторія, запомните, тату* [12: 189]; *пощитати* «вирішити», пор.: *Атож, пощитала – нащо дідові письмо* [12: 14]; *здіватися* «знушатися», пор.: *Ну, чули, тату, воно ще й здіваєця!* [12: 20] тощо.

Окремі діалектизми простежено серед назв одягу. Використано лексему *маринарка* «чоловічий піджак», пор.: *Яків одірвався від шитва – камізьляку чи як там по-теперішньому називається те, що під маринарку піддягають, латав* [12: 59], яка добре відома у волинсько-поліських [2: 305] та західно-волинських [10: 160] говірках і є полонізмом, пор. польське *marynarka* «чоловіча куртка» [5: 394]. Продовження польського *tajtki* «труси, панталони» [5: 364] – лексема *майтечки* «трусики», пор.: *Тільки старе, геть вибруднене платтячко, а під ним, вочевидь, давно не міняні мایتечки, трусики, як теперка кажуть* [12: 18]. У цій же групі виявлено іменник *шалюха* – назву великої великої вовняної хустки, пор.: *А тоді вже сказала – нащо пані така добра, нащо, то жу вельми дорога шалюха* [12: 109]. Відомі в місцевих говірках лексеми *шалю́ха, шаліні́вка, шаліно́ха* «т. с.» [2: 258] похідні від *шаль* «велика

в'язана або ткана хустка, вовняна або шовкова», яка через польське і французьке посередництво запозичена з англійської мови, пор. англійське *shawl* [7: 371–372].

У кількох випадках використано місцеві назви меблів, кухонного начиння та побутового приладдя. Засвідчено лексему *куффер* «скриня для одягу», пор.: *Свої пошиті одєжини берегла у куфєрі й тїльки іноді перебирала* [12: 130], яка в окресленому ареалі відома у варіантах *куфєр*, *куфєр*, *куфєр*, *куфєр*, *куфєр*, *куфєр*, *куфєр*, *куфєр* [2: 273], пор. також уживане в інших говорах *куфєр* «чемодан, скриня» [8: 393]. Подібні найменування – запозичення за польським посередництвом із німецької мови, пор. німецьке *Koffer*, *Kuffer* «чемодан, скриня» [5: 164]. Простежено лексему *люстро* «дзеркало», пор.: *Наче втікаючи од думок, він став вдивлятися в люстро* [12: 52], що добре відома в усіх волинсько-поліських говірках [2: 296] і належить до полонізмів, пор. польське *lustro* «дзеркало» [5: 328]. Іменник *шкалик* «маленька пляшечка місткістю 100–150 г», пор.: *Дїстань оно там, у миснику, шкалик з горїлкою* [12: 228], який у волинсько-поліських говірках фіксовано у варіанті *шкáлик* «т. с.» [2: 266], – запозичення через російське посередництво з голландської мови, продовження голландського *schaal* «чашка; миска; блюдо; шала терезів» [7: 426]. На позначення глиняного глечика для молока використано лексему *гладишка*, пор.: *Улюбленою ж стравою цих селян на свята була гомачка – сметана, перемішана з виробленим у гладишках сиром* [12: 128], добре відому в західнополіських [2: 91], західноволинських [10: 97] та інших говірках. Номен *Гладишка* – результат зближення з основою *глад-*(*ти*) праслов'янського *\*latu*, *\*latъ* «глиняний посуд» [3: 519].

Кілька діалектизмів простежено серед назв страв. Зауважено лексему *гомачка* «сир, розтертий зі сметаною», пор.: *Улюбленою ж стравою цих селян на свята була гомачка* [12: 128]. Відомі в місцевих говірках варіанти *омачка*, *гомачка*, *гумáчка*, *гумáчка* та ін. [2: 13] пов'язані з дієсловом *мачáти* «умочати» [5: 498]. Використано семантичний діалектизм *тук* «жир зі смаженого сала», пор.: *Їжею були кисле й свіжовидоєне молоко (в кого були корови), зрідка шкварки, себто печене сало, хлїб, вмочений у тук* [12: 128]. У цьому ареалі слово *тук* «т. с.» фіксують лексикографічні праці [2: 213]. За походженням це слов'янський архаїзм [6: 670]. Засвідчено й загальну назву солодошів – *лагодзінки*, очевидно, полонізм, пор.: *Пані – молоденька жінка – наказала, що купувати: мнєсо, ковбаски, всїякі там лагодзінки* [12: 68].

У тематичній групі назв людини та її рис простежено діалектизми із прозорою мотивацією. Такими можна вважати лексеми *полїток* «підліток», пор.: *Матєрі в подїл ткнувєся, чоґо вґже давно не робив, бо полїток як-не-як* [12: 23]; *любовальниця* «коханка», пор.: *З маринарки та туку смїялася. Зї слова «любовальниця»* [12: 187]. Слово *п'янізний* «дуже п'яний», пор.: *І щось п'янізний чоловік* [12: 220], – лексико-словотвірний діалектизм, у структурі якого засвідчено суфікс *-їзн-*. У місцевих говірках він поширює основи прикметників, надаючи їм значення вищої міри вияву ознаки, пор. *слабізни* «тяжко хворий» [2: 154]. Із мовлення земляків [2: 76] В. С. Лис перейняв церковнослов'янізм [7: 42] *вредний* «недисциплінований», пор.: *І не*

обмию, й ни заплачу, як будите такії вредні [12: 190]. Результати модифікації чужомовних лексем засвідчено в прикметниках *аліганцький* < *елегантський* «елегантний, вишуканий», пор.: *Почала перетворюватися із гордої, зманіженої, аліганцької красуні-шляхтянки на поліську селянку* [12: 117]; *шамашедший* < *сумасшедший* «божевільний», пор.: *Більшість загоренців вважали сімейство Бубенців варіятами, шамашедшими* [12: 148].

Кількома говірковими словами представлена тематична група «анатомічні та фізіологічні назви». Наприклад, із говірки автор запозичив лексему *льо́хкі* «легені», пор.: *Той смалив тютюн, як холеру, нажив болячку в льохких* [12: 175]. Це субстантивований прикметник у формі множини, пор. засвідчений у цих же говірках варіант *лѐхке* «легеня» [2: 281]. В.С. Лис послуговується також субстантивованим прикметником *груба* «вагітна», пор.: *Я груба, Яську* [12: 32], що в цьому значенні добре відомий у говірках Волинського Полісся [2: 110]. Як синоніми-евфемізми до слова *пронос* використано лексеми *швидкий, шмидкий*, пор.: *Він давно вже не п'є молока, бо ж одне розстойство од того, швидкий нападає, та то Ольга так вимовляє, а він каже по-їхньому, загоренськи – шмидкий* [12: 12]. У цьому ж контексті засвідчено слово *розстройство* «розлад органів травлення», очевидно, росіянізм. Як загальну назву хвороби зауважено росіянізм *болезня*, пор.: *Не, таки чорна, за ніч чорніша болезня* [12: 199] тощо.

У тематичній групі назв рослин В.С. Лис використав слово *к'яти* «квіти», пор.: *Щоденно ішла на лужок, приносила звідти квіти (к'яти, як казали в їхньому селі ще на польській манір)* [12: 44]. Сам автор зауважив, що це виразний полонізм, пор. польське *kwiaty*. Із говірки письменник перейняв семантичні діалектизми *бульба* «картопля», пор.: *Ну, а далі звична круговерть, вже не смерті, а життя: оранка, сівба, садіння бульби, полоття й косовиця* [12: 145], *бакун* «тютюн (загальна назва, а не назва конкретного сорту)», пор.: *Що, бакун має пропадати?* [12: 13], *ведмеді* «ожина», пор.: *Усе поросло чагарником – терен, лоза, ведмеді* [12: 87], словотвірний діалектизм *щавусик* «щавель», пор.: *Аот Парасочка, та вже з-за хліва виходила, з нарваним щавусиком у подолі* [12: 146], морфологічний діалектизм *блекіть* «блекота», пор.: *Тут він згадав, що бачив, як біля хутора росте сиза блекіть, сонна кушцита трава* [12: 46], а також ще кілька місцевих назв якихось рослин: *І цвідрубал, і кропивицю лісову, розмай-траву, і квітушку цибуляну* [12: 20]. Серед перерахованих волинсько-поліських флорономенів із лексикографічних джерел відомі *бульба* [2: 36], *бакун* [2: 8], *ведмеді* [2: 47].

Із західнополіських фаунономенів у романі представлено лише місцеву назву лелеки – *боцюн*, пор.: *Неїна печаль схожа на довгоногого боцюна, що нияк не може жаби вполувати* [12: 182]. Ця лексема в місцевих говірках відома з інших фіксацій, [2: 29], а за походженням належить до полонізмів, пор. польське *bosian*, діалектне *bosiń* [3: 239–240].

Специфіку поліського рельєфу підкреслює лексичний діалектизм *ружки* «ліс-острівець, урочище серед болота», пор.: *Яків ішов і ішов, часом дохдив до лісу, який тепер відсунувся далі од села, бо ж заболочені ліски, ружки, гайки з їла меліорація* [12: 227]. У доступних нам лексикографічних джерелах

ця лексема відсутня, отже, має вузьколокальний характер. У романі використано західнополіську назву човна — *крипа*, пор.: *Місяць, що пливе небом, як крипа без весел* [12: 37], що фіксована й лексикографічними джерелами [2: 255]; за походженням це полонізм, пор. польське *крура* «баржа» [5: 93].

Із рідної говірки В.С. Лис перейняв також семантичний діалектизм *могилки* «кладовище», пор.: *Той похід на могилки Яків робив кожнісінького року за два тидні до року нового* [12: 190]. У волинсько-поліському ареалі ця назва фіксована була у варіанті *могілки* [2: 317].

Суспільно-політична термінологія представлена історизмами (полонізмами за походженням) *осаднік* «польський колоніст», пор.: *Вивозять тико цілі сім ґ, де всі поляки, та й то тико панів осадників* [12: 146], *жолнеж* «солдат польського війська», пор.: *Візьми собі, жолнеж, на куриво, сказала сестра* [12: 68], *солтис* «сільський староста», пор.: *Той із солтисом дружить* [12: 47], *постерунок* «відділок поліції», пор.: *Мені щось наче затьмарило розум, — скаже він пізніше в поліцейському постерунку* [12: 37], росіянізмами *государський* «державний», пор.: *А ви нічогенькі, діду Якове, — сказала Ніна, котра принесла пенсію государську, українську* [12: 204], *преступники* «злочинці», пор.: *Цей преступники дадуть слово* [12: 34], семантичним діалектизмом *питомий* «корінний, споконвічний», пор.: *У питомій, як вони казали, польській Польщі, служили вояки зі «східних кресів»* [12: 99], а також лексемою *турм'ян* «в'язень» (очевидно, дериват від *тюрма*), пор.: *Не могли в т'ямі поліщуки взети, як то мона безневинних, ще не засуджених людей, хай і турм'янів, з самострілів косити* [12: 147].

У романі простежено кілька назв рушниці, зокрема росіянізм *ружжю*, пор.: *Опусти ружжю й пропусти весілля* [12: 40], та германізм [3: 486] *гвер*, пор.: *Вже й до коліски підуйшли, гвера наставили* [12: 194].

Абстрактна лексика представлена полонізмом *назвисько* «будь-яка назва», пор.: *В тайзі, на березі великої річки Об. Коротке дивне назвисько* [12: 223], церковнослов'янізмами *вредность* «шкідливість», пор.: *Отako я щиле життє мучуся, а за вредность молока ніхто не дає* [12: 190], *врем'я* «час», пор.: *Мона то мона, та багато врем'я тре'* [12: 170], росіянізмами *звєстїє* «звістка», пор.: *Бо чув, як вони теє звєстїє у мішок ховали та рядом накривали* [12: 188], *особенний* «особливий», пор.: *Він тетерка був, як Ольга казала, на особеному контролі* [12: 190], *лічний* «особистий», пор.: *І ваша лічна дохтурка на проводі* [12: 190], *остальний* «інший», пор.: *В остальному простїть* [12: 222], а також лексемами *навада* «привид, мана», пор.: *Швидко-швидко, наче од якоїсь навади втікала* [12: 20], *здерубок* «учинок», пор.: *Але все село гуде про твій, хлопче, вар'ятський здерубок* [12: 50].

Простежено архаїчні форми займенникових прислівників *когди* «коли», пор.: *Зося, когди руку її просив, не дала ще згоди* [12: 111], *нігди* «ніколи», *тогді* «тоді», пор.: *Тогді до вас нігди не вступлю* [12: 190], *завсіди* «завжди», пор.: *Чоловікові діло завсіди знайдеться* [12: 145], *куда* «куди», пор.: *Ну, а ті донесли куда тре'* [12: 224], *теперка* у значенні «сьогодні», пор.: *Николи, ні тетерка, ні завтра, ні нуслезавтра, Яшка ні зачеплять* [12: 34], а також лексеми мусово «обов'язково, неодмінно», пор.: *Кляте життє. Али й таке, що мусово*

нього триматися [12: 150], зимно «холодно», зимніше «холодніше», пор.: *Зимно, ой, зимно, ще зимніше стало од наступних Зенькових слів* [12: 170], *троньки «трішки», пор.: Троньки вип'ємо, то, мо', порозумнішаєм обоє* [12: 228] тощо.

Отже, В.С. Лис у романі «Століття Якова» з метою відтворення регіонального колориту та для мовної характеристики персонажів органічно і вдало використав чимало волинсько-поліських лексем, причому не тільки в діалогах героїв, але й в авторському мовленні. Це, без сумніву, удалий художній прийом, що створює ефект суб'єктивної оповіді-сповіді й дозволяє сприймати роман як індивідуалізовану версію історії України ХХ ст.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у виявленні лексичних діалектизмів в інших творах письменника, зокрема в новому романі «Іван і Чорна Пантера».

### ЛІТЕРАТУРА

1. **Аркушин Г.Л.** Словник західнополіських говірок: у двох томах / Григорій Львович Аркушин. – Т. 1. – Луцьк: Вежа, 2000. – XXIV + 354 с. 2. **Аркушин Г.Л.** Словник західнополіських говірок : у двох томах / Григорій Львович Аркушин. – Т. 2. – Луцьк: Вежа, 2000. – 458 с. 3. **Етимологічний** словник української мови : у семи томах / За ред. О.С. Мельничука. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1982. – 631 с. 4. **Етимологічний** словник української мови: у семи томах / За ред. О.С. Мельничука. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1985. – 570 с. 5. **Етимологічний** словник української мови: у семи томах / За ред. О.С. Мельничука. – Т. 3. – К.: Наукова думка, 1989. – 552 с. 6. **Етимологічний** словник української мови: у семи томах / За ред. О.С. Мельничука. – Т. 5. – К.: Наукова думка, 2006. – 703 с. 7. **Етимологічний** словник української мови : у семи томах / За ред. О.С. Мельничука. – Т. 6. – К.: Наукова думка, 2012. – 566 с. 8. **Желеховский С.** Малорусско-німецкий словарь / Евгений Желеховский. – Т. 1. – Львів, 1886. – 589 с. 9. **Желеховский С.** Малорусско-німецкий словарь / Евгений Желеховский, Софрон Недільський. – Т. 2. – Львів, 1886. – 1117 с. 10. **Корзонюк М.М.** Матеріали до словника західноволинських говірок / М.М. Корзонюк // Українська діалектна лексика : збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 62–267. 11. **Лексика** Полесья: матеріали для полесского диалектного словаря / отв. ред. Н.И. Толстой. – М.: Наука, 1968. – 472 с. 12. **Лис В.С.** Століття Якова: роман / Володимир Савович Лис; передм. О. Забужко. – Х. : Кн. клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. – 240 с. 13. **Тураўскі** слоўнік: ў пяці тамах / склад. А.А. Крывіцкі і ін. – Т. 1. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – 254 с. 14. **Этымалагічны** слоўнік беларускай мовы. – Т. 7 / рэд. В.У. Мартынаў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1991. – 315 с.